

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

РИКОВА Олена Миколаївна

УДК 346.9: 347.791.6

**ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
ВІДНОСИН У СФЕРІ ВИНИКНЕННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ
МОРСЬКИХ ВИМОГ**

Спеціальність: 12.00.04 – господарське право;
господарсько-процесуальне право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Національному університеті «Одеська юридична академія» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії
правових наук України
ПОДЦЕРКОВНИЙ Олег Петрович,
Національний університет
«Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри господарського права
і процесу.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
НИКОЛЕНКО Людмила Миколаївна,
Маріупольський державний університет,
декан економіко-правового факультету;

кандидат юридичних наук, доцент
ЧАЙКОВСЬКА Валентина Володимирівна,
Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова,
доцент кафедри адміністративного
та господарського права.

Захист відбудеться 3 квітня 2015 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.04 Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий 2 березня 2015 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

К. В. Горобець

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Зростання економіки України ґрунтується, зокрема, на підвищенні ефективності функціонування морегосподарського комплексу, морського транспорту та усіх пов'язаних із ним галузей, спрямованих на входження українського господарського комплексу до європейського та світового економічного простору, повне використання транзитного місцезнаходження країни та гарантування безпечного транспортного зв'язку вітчизняних підприємств із зарубіжними контрагентами.

Ефективне функціонування морегосподарського комплексу повинно забезпечуватися, серед іншого, оперативним та справедливим розв'язанням правових конфліктів. Зокрема, потребують належної правової організації різноманітні господарські відносини, пов'язані із виникненням та реалізацією морських вимог між суб'єктами морського торговельного судноплавства. Поняття морських вимог зустрічається у законодавстві та широкій підприємницькій практиці, однак досі не вироблено єдиної судової практики його застосування, не визначено й місце морських вимог у формуванні цілісної категорії морських спорів. Це, з одного боку, ускладнює розв'язання наукових завдань дослідження господарських відносин у сфері торговельного мореплавства, а, з іншого, породжує проблеми правозастосування у сфері практичної діяльності суб'єктів господарювання.

Окремі аспекти поняття морської вимоги розглядалися у працях Н.О. Брехової, О.А. Брильова, І.А. Буш, Г.Г. Іванова, М.Ю. Картузова, Т.Р. Короткого, В.П. Паліюк, А.В. Сидоренко, В.Ф. Сидорченко, І.А. Шалаєвої та ін. Однак цілісне дослідження поняття та ознак морських вимог, порядку їх виникнення та реалізації у системі господарських відносин у сучасній науці відсутнє.

У зв'язку з цим глибока й цілісна господарсько-правова характеристика морських вимог, детальне дослідження їх виникнення, пред'явлення, забезпечення та виконання, тобто реалізації, а також супутніх господарських правовідносин, які є обов'язковим елементом існування морських вимог, набувають особливої значущості.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано відповідно до теми науково-дослідної роботи кафедри господарського права і процесу Національного університету «Одеська юридична академія» «Організаційно-правове забезпечення державної підтримки розвитку морегосподарського комплексу України» (номер державної реєстрації 0112U000692), яка є частиною науково-дослідної програми Національного університету «Одеська юридична

академія» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» на 2011-2015 рр. (державний реєстраційний номер 011U0006H).

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є розробка цілісної господарсько-правової концепції виникнення та реалізації морських вимог. Досягнення поставленої мети зумовлює необхідність розв'язання таких задач:

визначення поняття та ознак морських вимог як специфічного інституту господарського та господарсько-процесуального права;

встановлення співвідношення поняття морських вимог із суміжними категоріями, у тому числі поняттями морських спорів і позовних вимог;

виявлення, класифікація та структуризація господарських правовідносин, у яких виникають морські вимоги;

з'ясування правових засад виникнення та реалізації морських вимог;

визначенні ролі господарсько-правового та господарсько-процесуального регулювання у механізмі виникнення та реалізації морських вимог;

встановлення часових меж існування морських вимог;

дослідження порядку арешту судна у системі забезпечення морських вимог як окремого господарсько-процесуального провадження;

дослідження зарубіжного досвіду правового регулювання виникнення та реалізації морських вимог;

формулювання пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства, яке регламентує виникнення та реалізацію морських вимог.

Об'єкт дослідження. Об'єктом дослідження є виникнення та реалізація морських вимог у сфері торговельного мореплавства.

Предмет дослідження. Предметом дослідження є господарсько-правове регулювання відносин у сфері виникнення та реалізації морських вимог.

Методи дослідження. У дослідженні використані як загальнонаукові, так і спеціальні методи пізнання. Основою методології дослідження є діалектичний метод, який уможливив дослідження певних явищ у їх розвитку та взаємозв'язку. У роботі використовувався історико-правовий метод при розгляді розвитку правового забезпечення арешту суден (розділ 3). Метод синтезу був використаний для визначення поняття морської вимоги (підрозділ 1.2). Метод дедукції використовувався при встановленні видів господарсько-правових відносин, з яких виникають морські вимоги (підрозділи 2.1, 2.2). Метод аналізу дав змогу визначити господарсько-правовий вплив на відносини щодо виникнення та реалізації морських вимог (підрозділ 1.3). Порівняльно-правовий метод був застосований: 1) при дослідженні іноземного досвіду регулювання відносин, пов'язаного

із виникненням та реалізацією морських вимог (підрозділ 2.2, розділ 3).
Метод наукового моделювання – для встановлення складових механізму морських вимог (підрозділ 3.1).

Теоретичною основою дослідження стали положення й висновки, які представлені в наукових працях українських і зарубіжних учених Ю.В. Бакаєвої, О.А. Беляневич, Н.О. Брехової, О.А. Брильова, І.А. Буш, О.П. Віхрова, М.А. Гурвіча, В.М. Зубаря, Г.Г. Иванова, М.Ю. Каргузова, О.В. Клепікової, Т.Р. Короткого, С.М. Кротова, В.П. Лебедева, О.О. Маковської, В.С. Нерсесянца, Л.М. Ніколенко, А.О. Ніцевича, Ю.М. Оборотова, О.П. Подцерковного, В.Ф. Сидорченка, А. Батіні (A. Batini), Дж.П. Бенні (J.P. Benny), Ф. Берлінджері (F. Berlingieri), К.Дж. Дунер (K.J. Dhuner), Дж. Гарлей (J. Hurlley), С. Гісселберг (S. Gisselberg), Т. Лоуренс (T. Lawrence), Т. Мацуї (T. Matsui), Л. Мур (L. Moore), Г. Тоуан (G. Towan) та ін.

Нормативно-правову базу дисертації складає чинне законодавство України та законодавство іноземних держав (Російської Федерації, Республіки Казахстан, Республіки Грузія, Республіки Білорусь, Великої Британії, Бельгії, Швеції, Сінгапуру, Австралії та ін.).

Емпіричну базу роботи склала вітчизняна судова практика.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що вперше у вітчизняній юридичній науці проведено комплексне господарсько-правове дослідження відносин щодо виникнення та реалізації морських вимог між учасниками господарських відносин. У роботі містяться такі положення, яким притаманні риси наукової новизни:

уперше:

визначено інститут морських вимог як сукупність норм господарського та господарсько-процесуального права, що забезпечують виникнення, пред'явлення, забезпечення, виконання морських вимог учасників господарських відносин, сприяють реалізації (або захисту) їх прав та інтересів;

обґрунтовано основоположне господарсько-правове підґрунтя відносин щодо виникнення та реалізації морських вимог, що дозволяє розглядати відповідні домагання учасників господарських відносин як елемент функціонування морегосподарського комплексу та господарських зв'язків загалом, інтегрувати механізми забезпечення та задоволення відповідних вимог у зовнішньоекономічному та господарсько-процесуальному законодавстві;

удосконалено:

розуміння поняття морської вимоги, яка визначається у широкому сенсі як засноване на законі та/або договорі, виражене у письмовій формі волевиявлення (домагання) фізичної чи юридичної особи, органу державної

влади чи органу місцевого самоврядування, що виникає у господарських, цивільних чи трудових правовідносинах у сфері торговельного мореплавства, пов'язаних із експлуатацією, будівництвом чи іншими заходами щодо судна, має похідний характер від права уповноваженої сторони у зобов'язанні, трудовому правовідношенні, речовому праві; у вузькому сенсі морська вимога пов'язана із винятковим переліком господарських, цивільних та трудових відносин, визнаних у Кодексі торговельного мореплавства (далі – КТМ) обов'язковою підставою для реалізації права на арешт судна.

обґрунтування необхідності модернізації національного процесуального законодавства з урахуванням міжнародного досвіду визначення зв'язку морської вимоги із судном, а не лише із конкретним судовласником чи фрахтувальником, що уможливує знеособлення відповідної заяви про арешт судна на забезпечення морської вимоги;

підходи до співвідношення понять морської вимоги та вимоги у морських спорах шляхом обґрунтування безпосереднього зв'язку поняття морської вимоги із окремими міжнародно-правовими спорами щодо звільнення з-під арешту судна та екіпажу, а також її кваліфікації як спеціального випадку домагання учасника господарських відносин у приватно-правових морських спорах, що виникають не лише у сфері торговельного мореплавства, але й при іншому використанні морських ресурсів;

напрями розмежування підвідомчості справ про арешт суден за морськими вимогами загальним та господарським судами шляхом доповнення ст. 15 ЦПК положенням, відповідно до якого не підлягають розгляду у порядку цивільного судочинства справи про арешт судна, що здійснюються для забезпечення морської вимоги, за заявою суб'єкта господарювання, та доповненням відповідних положень ГПК України про підвідомчість господарським судам справ за заявами суб'єктів господарювання про накладання арешту на судно на підставі морських вимог;

обґрунтування необхідності уведення спеціального провадження щодо накладення арешту на судно на забезпечення морської вимоги, яке має характеризуватися невідкладністю розгляду заяви судом, ефективними заходами щодо примусового виконання та наявністю розгалужених механізмів термінового забезпечення зняття арешту на судно за умови надання фінансових та інших гарантій зацікавленою стороною; виконання рішень судів про арешт судна на морську вимогу вважається за доцільне вивести за межі компетенції державних виконавців та наділити цими повноваженнями капітанів портів України;

набули подальшого розвитку:

пропозиції про розмежування господарських та управлінських функцій у морських портах шляхом закріплення у ст. 80 КТМ положення, що судно може бути затримано на морську вимогу Адміністрації морських портів України або портового оператора (стивідорної компанії);

положення щодо моменту виникнення морської вимоги: якщо в деліктних зобов'язаннях морська вимога виникає у день вчинення правопорушення у зв'язку з експлуатацією чи іншим використанням судна, то у договірних зобов'язаннях вона виникає у день невиконання чи неналежного виконання судновласником свого обов'язку за зобов'язанням, пов'язаним з експлуатацією чи іншим використанням судна;

обґрунтування підстав розмежування понять арешту судна на морську вимогу як положення морського права відповідно до КТМ та Брюссельської конвенції 1952 року, з одного боку, та арешту судна як майна, що може впливати з звичайних господарсько-процесуальних та виконавчих процедур, з іншого, зокрема, шляхом доведення, що судно як майно може підлягати арешту винятково за позовом до власника судна за судовим рішенням, що набрало законної сили. Запровадження у господарський процес ефективних процедур арешту судна як майна за майновими вимогами можливе лише після виокремлення відповідного спеціального провадження щодо арешту судна на морську вимогу;

обґрунтування необхідності приєднання України до Міжнародної конвенції 1999 року про арешт суден, оскільки це дозволить забезпечити вимоги більшої кількості суб'єктів, зокрема, й ті вимоги, що стосуються державних інтересів, порушених у результаті використання судна;

пропозиції про доцільність використання досвіду інших держав: Бельгії – щодо спеціалізації суддів у портових містах на розгляді заяв про арешт судна та доволі швидкого розгляду таких заяв (не більше 4 годин після отримання заяви); Швеції – щодо покладення обов'язку на заявника здійснити зустрічне забезпечення розгляду заяви про накладення арешту на судно шляхом надання банківської гарантії, виданої надійним банком, сума якої повинна бути не меншою, ніж сума оплати фрахту відповідного судна за строк, на який накладений арешт; Великої Британії та інших країн з англо-американською правовою системою – щодо впровадження можливості накладення арешту на судно за позовом *in rem*; Сінгапуру – щодо впровадження електронного документообігу в роботі судів при розгляді справ про арешт суден за морською вимогою; Австралії – щодо виконання рішень про накладення арешту на судно за морськими вимогами спеціально уповноваженими на виконання таких рішень суб'єктами, закріплення легальності фінансового сприяння сторонами виконанню рішення, обов'язкового страхування судна на час арешту.

Практичне значення одержаних результатів визначається тим, що висновки та рекомендації дослідження можуть бути використані: у науково-дослідній діяльності – для подальших досліджень моргосподарського комплексу, морського транспорту та усіх пов'язаних із ним галузей; у нормотворчій діяльності – для вдосконалення правових

норм інституту морських вимог; в освітній діяльності – при викладанні курсів «Господарське право», «Морське право», «Транспортне право», при підготовці підручників, навчальних посібників; у практичній діяльності суб'єктів господарювання.

Особистий внесок здобувача. У публікації «Рикова О. М. Дискусійні положення Кодексу торговельного мореплавства України щодо морських вимог при здійсненні портової діяльності / О.М. Рикова, О.П. Подцерковний // Сучасні порти – проблеми та рішення : тези доп. Шостої міжнародної наук.-практ. конф. – О. : Елтон. – Іллічівськ : Гратек, 2014. – С. 155–157» особистим внеском здобувача є формулювання пропозиції з вдосконалення норм Кодексу торговельного мореплавства України щодо реалізації морських вимог.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри господарського права і процесу Національного університету «Одеська юридична академія» та на міжнародних науково-практичних конференціях: «Економіко-правовий розвиток сучасної України» (м. Одеса, 22–23 листопада 2013 р.); «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 16–17 травня 2014 р.); «Сучасні порти – проблеми та рішення» (м. Одеса, 29–30 травня 2014 р.); «Нормативні, управлінські та міжнародні аспекти розвитку економіки та права» (м. Одеса, 2 вересня 2014 р.).

Публікації. Основні положення дисертації відображено у 5 статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях, одна з яких – у зарубіжному виданні, та 4 інших публікаціях.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, поділених на вісім підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 230 сторінок, з них 29 сторінок – список використаних джерел, який складається зі 257 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність і ступінь дослідження теми, визначається зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначено мету та завдання, об'єкт і предмет дослідження, його методологічну основу, розкрито наукову новизну і практичне значення одержаних результатів, викладено відомості про їх апробацію результатів, структуру й обсяг роботи.

У **першому розділі «Загальнотеоретичні підходи до господарсько-правового регулювання морських вимог»**, який складається з трьох підрозділів, здійснено загальний огляд наукових праць про морські вимоги, визначено поняття та ознаки морських вимог учасників господарських

правовідносин, з'ясовано господарсько-правовий вплив на відносини щодо виникнення та реалізації морських вимог.

У *підрозділі 1.1. «Загальний огляд наукових праць про морські вимоги»* визначено, які науковці вивчали морські вимоги, та встановлено межі дослідження ними окремих проблем виникнення та реалізації морських вимог.

Зокрема, аналіз дисертаційного дослідження О.А. Брильова «Арешт суден на забезпечення морських вимог» дозволив зробити висновок, що морські вимоги та правовідносини щодо морських вимог не є безпосередньо предметом його дослідження; крім того, праці науковця стосуються винятково приватно-правових аспектів й не враховують особливості господарсько-правового механізму регулювання відносин, пов'язаних із морськими вимогами.

Окремі положення, присвячені морським вимогам, містяться також у дисертаціях таких вітчизняних вчених: Т.Р. Короткого (про можливості накладення арешту на судна за морською вимогою при забрудненні морського середовища), М.Ю. Каргузова (про вчинення запобіжних заходів у господарському процесі у виді арешту судна за морською вимогою) та зарубіжних вчених В.О. Воробйова та А.В. Тонких, які досліджували співвідношення норм законодавства Російської Федерації та міжнародних актів, не торкаючись українського законодавства.

Зроблено висновок про необхідність комплексного дослідження, присвяченого господарсько-правовому регулюванню відносин у сфері виникнення та реалізації морських вимог.

У *підрозділі 1.2. «Поняття та ознаки морських вимог учасників господарських правовідносин як предмета правового регулювання»* досліджена господарсько-правова специфіка морської вимоги як особливого інституту у сфері торговельного мореплавства.

Встановлено, що поняття морської вимоги увійшло до законодавства України шляхом імплементації положень Міжнародної конвенції з уніфікації деяких правил щодо накладення арешту на морські судна 1952 р. (далі – Конвенція 1952 р.).

На підставі аналізу окремих ознак морської вимоги, суміжних понять – «вимога», «позовна вимога», «податкова вимога», а також шляхом дослідження окремих актів судової практики надається таке визначення морської вимоги: це засноване на законі та/або договорі, виражене у письмовій формі волевиявлення (домагання) фізичної чи юридичної особи, органу державної влади чи органу місцевого самоврядування, що виникає у господарських, цивільних чи трудових правовідносинах у сфері торговельного мореплавства, пов'язаних із експлуатацією, будівництвом чи іншими заходами щодо судна, має похідний характер від

права уповноваженої сторони у зобов'язанні, трудовому правовідношенні, речовому праві.

Обґрунтовано, що морські вимоги здебільшого мають господарсько-правову природу, виникають у господарських правовідносинах, а перелік цивільно-правових та трудово-правових відносин, у яких можуть виникати морські вимоги, є незначним.

У *підрозділі 1.3. «Господарсько-правовий вплив на відносини щодо виникнення та реалізації морських вимог»* досліджені джерела господарського та господарсько-процесуального права, які регулюють відносини щодо морських вимог, визначене місце норм про морські вимоги у господарсько-правовому масиві.

Класифіковано господарсько-правові джерела, що регулюють відносини щодо морських вимог, на джерела права у вузькому значенні, усі або деякі норми яких регулюють виключно відносини щодо морських вимог (КТМ, Конвенція 1952 р., Міжнародна конвенція про арешт суден 1999 р. (далі – Женевська конвенція 1999 р.), Міжнародна конвенція про застави та іпотеки 1993 р. тощо), та джерела права у широкому значенні, норми яких регулюють також відносини в інших сферах господарювання та суспільного життя (Господарський кодекс України, Цивільний кодекс України, Закон України (далі – ЗУ) «Про заставу», ЗУ «Про іпотеку», ЗУ «Про виконавче провадження» тощо).

Встановлено, що перелік морських вимог у КТМ не тотожний переліку в Конвенції 1952 р., тому їх співвідношення виражається у такому:

1) за загальним правилом, для кваліфікації морських вимог щодо суден, що зареєстровані під прапором країни, що приєдналась до Конвенції 1952 р., повинні застосовуватись положення Конвенції 1952 р.;

2) як виняток, для кваліфікації морських вимог повинні застосовуватись положення КТМ у разі, якщо морська вимога виникла: 1) щодо судна, яке ходить під прапором України; та 2) у фізичної особи, що має постійне місце проживання на території України, чи юридичної особи, місцезнаходження якої зареєстровано на території України.

Запропоновано внесення змін до КТМ про поширення норм цього акта щодо арешту суден не лише на судна, що плавають під прапором України, але й іноземних держав. Це дозволить розширити перелік морських вимог, за якими може бути накладений арешт на судно, що плаває під прапором країни, яка не приєдналась до Конвенції 1952 р., й позитивно вплине на забезпечення прав та законних інтересів національних кредиторів.

Порівняно з Конвенцією 1952 р. положення Женевської конвенції 1999 р. визначено таким, що мають низку переваг, зокрема: 1) розширюють перелік правовідносин, у яких виникають морські вимоги, що дозволяє забезпечити вимоги більшої кількості суб'єктів, серед них і вимоги,

що стосуються державних інтересів; 2) більш чітко визначають засади накладення арешту на судно на забезпечення морської вимоги.

У другому розділі **«Класифікація господарських правовідносин, у яких виникають морські вимоги»** розглянуто господарські правовідносини, у яких виникають морські вимоги.

У *підрозділі 2.1. «Поняття та загальні критерії класифікації господарських правовідносин, у яких виникають морські вимоги»* розмежовано правовідносини, у яких виникають морські вимоги.

Класифікація господарських правовідносин, у яких виникають морські вимоги, запропоновано здійснювати за критерієм визначеності суб'єктів – на абсолютні та відносні, а також за критерієм характеру цих правовідносин – на господарсько-виробничі та організаційно-господарські.

При визначенні меж правовідносин, у яких виникають морські вимоги, встановлено, що поняття морських вимог безпосередньо пов'язане з окремими міжнародно-правовими спорами щодо звільнення з-під арешту судна та екіпажу, а також становить спеціальний випадок домагання учасника господарських відносин у приватно-правових морських спорах, що виникають у сфері торговельного мореплавства та іншого використання морських ресурсів.

Визначено критерії розмежування морських вимог у морських спорах, що мають широке застосування, у тому числі у міжнародному публічному праві, та спорів із морськими вимогами, що слугують підставою для арешту суден у господарському судочинстві.

У *підрозділі 2.2. «Види господарських правовідносин, у яких виникають морські вимоги»* досліджено окремі господарські правовідносини, у яких виникають морські вимоги.

Виявлено особливості виникнення морських вимог у господарсько-виробничих та організаційно-господарських правовідносинах.

Серед таких правовідносин виділено господарські договори щодо використання судна (фрахтування, чартеру тощо), перевезення вантажів судном, буксирування судна, надання лоцманських послуг, постачання товарів або матеріалів на судно з метою його обслуговування, підядру на будівництво, ремонт чи спорядження судна, морського агентування чи іншого представництва інтересів судновласника (фрахтувальника) тощо.

Виникнення господарсько-деліктних зобов'язань у цій сфері пов'язано з експлуатацією судна, заподіянням збитків суб'єктам господарювання, спричиненням шкоди навколишньому природному середовищу. Оскільки збитки є грошовим виразом екологічної шкоди, зроблено висновок про правомірність накладення арешту на судно, що плаває під прапором країни, яка приєдналась до Конвенції 1952 р. (пункт «а» ч. 1 ст. 1).

Обґрунтовано, що вимога, яка виникла на підставі рятування вантажу, що знаходився на судні, однак не належав судновласнику, не може визнаватися морською, адже морська вимога завжди виникає щодо конкретного судна, у зв'язку зі здійсненням рятувальних заходів саме щодо судна, а не вантажу.

Визначено, що організаційно-господарськими правовідносинами, у яких можуть виникати морські вимоги, є правовідносини між судновласником, з одного боку, та уповноваженим державою органом з адміністрування зборів з державного соціального страхування в інтересах членів екіпажу, з іншого.

Більш чітке та розширювальне визначення кола відносин, у яких можуть виникати морські вимоги у Міжнародній конвенції про арешт судна 1999 р. названо додатковим аргументом на користь приєднання до цієї конвенції.

Третій розділ «Господарсько-правовий механізм виникнення та реалізації морських вимог» присвячено дослідженню виникнення, пред'явлення, забезпечення та виконання морських вимог у системі господарсько-правового механізму.

У підрозділі 3.1. «Поняття та значення господарсько-правового механізму виникнення та реалізації морських вимог» визначено поняття та складові господарського-правового механізму морських вимог.

Шляхом співвіднесення із суміжними поняттями «механізм», «механізм держави», «механізм державного управління», «механізм правового регулювання» визначено господарсько-правовий механізм виникнення та реалізації морських вимог як сукупність норм господарського та господарсько-процесуального права, що забезпечують динаміку існування юридичних домагань учасників господарських відносин при врегулюванні юридичних конфліктів з приводу використання морських суден та інших морських спорів.

Встановлено, що складовими господарсько-правового механізму морських вимог є: 1) виникнення морських вимог; 2) пред'явлення морських вимог; 3) забезпечення морських вимог; 4) виконання морських вимог.

Обґрунтовано, що в господарсько-деліктних зобов'язаннях морська вимога виникає у день вчинення правопорушення у зв'язку з експлуатацією чи іншим використанням судна, а в договірних зобов'язаннях – у день невиконання чи неналежного виконання судновласником свого обов'язку за зобов'язанням, пов'язаним з експлуатацією чи іншим використанням судна.

Наголошено на необхідності вираження морської вимоги у письмовій формі претензії чи позовної заяви, що зумовлюється потребами практичного

доведення у суді її існування, обсягу та зв'язку із процесуальною формою заяви про арешт судна.

У підрозділі 3.2. «Арешт судна у системі забезпечення морських вимог» досліджено арешт судна як один з найважливіших способів забезпечення морських вимог.

Обґрунтовано, що арешт судна є способом забезпечення морської вимоги, що сприяє її виконанню, оскільки: 1) арешт судна не дає можливості його використання судновласнику, завдає судновласнику збитки та спонукає його до швидкого виконання (задоволення) морської вимоги; 2) накладення арешту на судно за морською вимогою до власника судна дозволяє у разі подальшого задоволення позову виконати морську вимогу за рахунок продажу судна у процедурі виконання судового рішення.

Для викоринення неоднакової практики розгляду справ про накладення арешту на морське судно на забезпечення морської вимоги пропонується віднести відповідні справи за заявами суб'єктів господарювання до виключної підвідомчості господарських судів, а також закріпити у ЦПК та ГПК право судів накладати арешт на судно у межах провадження зі вжиття запобіжних заходів чи забезпечення позову виключно за морськими вимогами.

Перспективним визнано спеціальне провадження у межах господарського процесу щодо накладення арешту на судно на забезпечення морської вимоги, окремо від провадження зі вжиття запобіжних заходів та забезпечення позову у господарському процесі шляхом закріплення невідкладності розгляду заяви судом, ефективних оперативних заходів щодо примусового виконання та розгалужених механізмів термінового забезпечення зняття арешту на судно за умови надання фінансових та інших гарантій зацікавленою стороною.

У підрозділі 3.3. «Іноземний досвід регулювання відносин, пов'язаних із виникненням та забезпеченням морських вимог» досліджено законодавство інших держав про морські вимоги та сформульовано пропозиції щодо вдосконалення українського законодавства.

Аналіз законодавства РФ та Республіки Казахстан уможливив висновок, що накладення арешту на судно у справі про банкрутство не може визнаватися арештом судна за морською вимогою, а лише затриманням судна на виконання судового рішення відповідно до ч. 2 ст. 1 Конвенції про арешт суден 1952 р., тож не порушує положень цієї Конвенції про можливість накладення арешту на судно виключно за морською вимогою.

Досліджено досвід Бельгії – щодо спеціалізації суддів у портових містах на розгляді заяв про арешт судна та доволі швидкого розгляду таких заяв; досвід Швеції – щодо покладення обов'язку на заявника здійснити зустрічне забезпечення розгляду заяви про накладення арешту

на судно; досвід Великої Британії та інших країн з англо-американською правовою системою – щодо впровадження можливості накладення арешту на судно за позовом *in rem*; досвід Сінгапуру – щодо впровадження електронного документообігу в роботі судів при розгляді справ про арешт суден за морською вимогою; досвід Австралії – щодо виконання рішень про накладення арешту на судно за морськими вимогами та страхування арештованих суден.

ВИСНОВКИ

У дисертації поставлено та розв'язано актуальне наукове завдання, що полягало у розробці цілісної господарсько-правової концепції виникнення та реалізації морських вимог.

Основні висновки роботи становлять такі положення:

1. Інститут морських вимог учасників господарських відносин є сукупністю норм господарського та господарсько-процесуального права, що забезпечують виникнення, пред'явлення, забезпечення, виконання морських вимог учасників господарських відносин, сприяють реалізації (або захисту) їх прав та інтересів.

2. Поняття морської вимоги можна тлумачити у широкому та вузькому сенсі. У широкому сенсі – як засноване на законі та/або договорі, виражене у письмовій формі волевиявлення (домагання) фізичної чи юридичної особи, органу державної влади чи органу місцевого самоврядування, що виникає у господарських, цивільних чи трудових правовідносин у сфері торговельного мореплавства, пов'язаних із експлуатацією, будівництвом чи іншими заходами щодо судна, має похідний характер від права уповноваженої сторони у зобов'язанні, трудовому правовідношенні, речовому праві; у вузькому сенсі морська вимога пов'язана із винятковим переліком господарських, цивільних та трудових відносин, визнаних у КТМ обов'язковою підставою для реалізації права на арешт судна.

3. Морська вимога є самостійною щодо таких суміжних категорій як арешт морського судна та позовна вимога, що зумовлюється відірваністю морської вимоги у часі та за характером взаємин сторін від інших категорій. Морська вимога не може розглядатися лише як підстава для арешту судна. Наявність чи відсутність факту арешту судна не може розглядатися як підстава для виникнення чи припинення морської вимоги.

4. Потребують удосконалення підходи до співвідношення понять морської вимоги та вимоги у морських спорах шляхом обґрунтування безпосереднього зв'язку поняття морської вимоги із окремими міжнародно-правовими спорами щодо звільнення з-під арешту судна та екіпажу, а також

її кваліфікації як спеціального випадку домагання учасника господарських відносин у приватно-правових морських спорах, що виникають не лише у сфері торговельного мореплавства, але й при іншому використанні морських ресурсів.

5. Морські вимоги виникають у відносних та абсолютних господарських правовідносинах. Відносні правовідносини господарсько-виробничого характеру у цій сфері виникають у зв'язку із укладенням господарського договору у торговельному мореплаванні, позадоговірним спричиненням шкоди внаслідок експлуатації судна та з інших позадоговірних підстав (загальна аварія, здійснення рятувальних заходів тощо), а організаційно-господарського характеру – у зв'язку зі сплатою внесків за соціальним страхуванням, що здійснюється судновласником від імені членів екіпажу. Абсолютними господарськими відносинами, у яких виникають морські вимоги, є відносини власності та інші речово-правові відносини щодо судна.

6. Національне господарське процесуальне законодавство потребує модернізації з урахуванням міжнародного досвіду визначення зв'язку морської вимоги саме із судном, а не конкретним судновласником чи фрахтувальником, що породжує можливість знеособлення відповідної заяви про арешт судна на реалізацію морської вимоги;

7. Обґрунтування господарсько-правового змісту морських вимог слугує основним чинником їх наближення до господарського судочинства. Переважна кількість відносин, що виникають з приводу пред'явлення, врегулювання (вирішення) та задоволення морської вимоги, є господарськими правовідносинами у сфері торговельного мореплавства, які потребують спеціальних наукових досліджень із урахуванням особливостей господарського та господарсько-процесуального законодавства.

8. Положення КТМ та Конвенції 1952 р. про арешт суден для кваліфікації відносин, у яких виникають морські вимоги, застосовуються у такому порядку: за загальним правилом, підлягають застосуванню норми Конвенції 1952 р., а норми КТМ – лише тоді, коли морська вимога виникла: 1) щодо судна, яке ходить під прапором України, 2) у фізичної особи, що має постійне місце проживання на території України, чи юридичної особи, місцезнаходження якої зареєстровано на території України.

9. Для найбільш якісного вирішення питань щодо арешту судна на забезпечення морської вимоги та уніфікації застосування відповідного закону необхідно розмежувати підвідомчість розгляду справ про арешт суден за морськими вимогами між загальним та господарським судами, для чого слід доповнити ст. 15 ЦПК положенням, відповідно до якого не підлягають розгляду у порядку цивільного судочинства справи про арешт судна, що здійснюються для забезпечення морської вимоги,

за заявою суб'єкта господарювання, та внести доповнення до ст. 12 ГПК України про підвідомчість господарським судам справ за заявами суб'єктів господарювання про накладання арешту на судно на підставі морських вимог.

10. Встановлення часових меж існування морської вимоги потребує впровадження у теорії та практиці положення щодо моменту виникнення морської вимоги з урахуванням того, що в деліктних зобов'язаннях морська вимога виникає у день вчинення правопорушення у зв'язку з експлуатацією чи іншим використанням судна, а в договірних зобов'язаннях – у день невиконання чи неналежного виконання судновласником свого обов'язку за зобов'язанням, що впливає з експлуатації чи іншого використання судна.

11. Подальший розвиток державно-правових заходів щодо врегулювання відносин у сфері вирішення морських конфліктів та ефективного захисту учасників господарських відносин у цій сфері робить необхідним приєднання України до Міжнародної конвенції 1999 року про арешт суден, що дозволить розширити перелік морських вимог та позитивним чином вплине на господарський правопорядок в цілому, адже забезпечить вимоги більшої кількості суб'єктів, в т.ч. й ті вимоги, що стосуються державних інтересів, порушених у результаті використання судна.

12. Потребує врахування при вдосконаленні вітчизняного законодавства досвід Бельгії щодо спеціалізації суддів у портових містах на розгляді заяв про арешт судна та доволі швидкого розгляду таких заяв (не більше 4 годин після отримання заяви); досвід Швеції – щодо покладення обов'язку на заявника здійснити зустрічне забезпечення розгляду заяви про накладення арешту на судно шляхом надання банківської гарантії, виданої надійним банком, сума якої повинна бути не меншою, ніж сума оплати фрахту відповідного судна за строк, на який накладений арешт; досвід Великої Британії та інших країн з англо-американською правовою системою – щодо впровадження можливості накладення арешту на судно за позовом *in rem*; досвід Сінгапуру – щодо впровадження електронного документообігу в роботі судів при розгляді справ про арешт суден за морською вимогою; досвід Австралії – щодо виконання рішень про накладення арешту на судно за морськими вимогами спеціально уповноваженими на виконання таких рішень суб'єктами, закріплення легальності фінансового сприяння сторонами виконанню рішення, обов'язковості страхування судна на час здійснення арешту.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ЦІАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Статті у фахових періодичних виданнях:

1. Рыкова Е. Н. О понятии и правовой природе морского требования по законодательству Украины / Е. Н. Рыкова // Закон и жизнь. – 2014. – № 8/2. – С. 140–143.
2. Рикова О. М. Застосування законодавства про морські вимоги: огляд судової практики / О. М. Рикова // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2014. – Вип. 27. – Т. 2. – С. 34–37.
3. Рикова О. М. Проблеми співвідношення Кодексу торговельного мореплавства України та Міжнародної конвенції з уніфікації деяких правил щодо накладення арешту на морські судна 1952 р. щодо морських вимог / О. М. Рикова // Митна справа. – 2014. – № 4(94). – Ч. 2. – С. 263–269.
4. Рикова О. М. Поняття та елементи правового механізму трансформації морських вимог / О. М. Рикова [Електронний ресурс] // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 4. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/4_2014/25.pdf.
5. Рикова О. М. Господарсько-деліктні зобов'язання, з яких виникають морські вимоги / О. М. Рикова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2014. – Вип. 4. – Т. 1. – С. 200–205.

Публікації апробаційного характеру:

6. Рикова О. М. Дискусійні положення Кодексу торговельного мореплавства України щодо морських вимог при здійсненні портової діяльності / О. М. Рикова, О. П. Подцерковний // Сучасні порти – проблеми та рішення : тези доп. Шостої міжнар. наук.-практ. конф. – О. : Елтон. – Іллічівськ : Гратек, 2014. – С. 155–157.
7. Рикова О. М. Щодо правової природи морських вимог за законодавством України / О. М. Рикова // Правове життя сучасної України : матер. міжнар. наук. практ. конф. (16–17 травня 2014 р., м. Одеса) / відп. ред. В. М. Дрьомін ; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». – О. : Юрид. л-ра, 2014. – Т. 2. – С. 431–432.
8. Рикова О. М. Забезпечення морських вимог в механізмі господарсько-майнових відносин / О. М. Рикова // Економіко-правовий розвиток сучасної України : матер. III Всеукр. наук. конф. студ., аспір. та молодих вчених (22–23 листопада 2013 р., м. Одеса / за ред. д. е. н., проф. О. М. Кібік, д.ю.н., проф. О. П. Подцерковного ; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». – О. : Фенікс, 2013. – С. 347–350.

9. Рикова О. М. Пред'явлення морських вимог: проблеми та пропозиції / О. М. Рикова // Нормативні, управлінські та міжнародні аспекти розвитку економіки та права : матер. І наук.-практ. конф. (2 вересня 2014 р., м. Одеса) / ред. кол. : О. П. Подцерковний [та ін.]. – О. : Юрид. л-ра, 2014. – С. 61–65.

АНОТАЦІЯ

Рикова О. М. Господарсько-правове регулювання відносин у сфері виникнення та реалізації морських вимог. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.04 – господарське право; господарсько-процесуальне право. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2015.

У дисертації досліджується господарсько-правове регулювання відносин у сфері виникнення та реалізації морських вимог, що покликане сприяти становленню господарського порядку у сфері торговельного мореплавства, ефективному розв'язанню морських спорів й загалом позитивно впливати на функціонування національної економіки.

У роботі визначено, що морська вимога – це засноване на законі та/або договорі, виражене у письмовій формі волевиявлення (домогання) фізичної чи юридичної особи, органу державної влади чи органу місцевого самоврядування, що виникає у господарських, цивільних чи трудових правовідносинах у сфері торговельного мореплавства, пов'язаних із експлуатацією, будівництвом чи іншими заходами щодо судна, має похідний характер від права уповноваженої сторони у зобов'язанні, трудовому правовідношенні, речовому праві.

Визначено інститут морських вимог учасників господарських відносин як сукупність норм господарського та господарсько-процесуального права, що забезпечують виникнення, пред'явлення, забезпечення, виконання морських вимог учасників господарських відносин, сприяють реалізації (або захисту) їх прав та інтересів.

Обґрунтовано необхідність приєднання України до Міжнародної конвенції про арешт суден 1999 року, що дозволить розширити перелік морських вимог та позитивно вплине на господарський правопорядок загалом, позаяк забезпечуватиме вимоги широкого кола суб'єктів, зокрема й ті вимоги, що стосуються державних інтересів.

Ключові слова: морська вимога, торговельне мореплавство, господарські правовідносини, морський спір, арешт судна.

АННОТАЦИЯ

Рыкова Е. Н. Хозяйственно-правовое регулирование отношений в сфере возникновения и реализации морских требований. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.04 – хозяйственное право; хозяйственно-процессуальное право. – Национальный университет «Одесская юридическая академия», Одесса, 2015.

Диссертация посвящена исследованию хозяйственно-правового регулирования отношений в сфере возникновения и реализации морских требований, что будет способствовать внедрению общественного хозяйственного порядка в сфере торгового мореплавания, эффективному разрешению морских споров и в целом положительно отобразится на функционировании национальной экономики.

В работе определено, что морское требование – это основанное на законе и/или на договоре, выраженное в письменной форме волеизъявление (притязание) физического или юридического лица, органа государственной власти или органа местного самоуправления, которое возникает в хозяйственных, гражданских или трудовых правоотношениях в сфере торгового мореплавания, связанных с эксплуатацией, строительством или иными мерами относительно судна, имеет производный характер от права уполномоченной стороны в обязательстве, трудовом правоотношении, вещного права.

Обосновано, что морские требования возникают преимущественно в относительных или абсолютных хозяйственных правоотношениях. Относительными хозяйственными правоотношениями являются производственно-хозяйственные отношения, которые возникают в связи с заключением хозяйственного договора в сфере торгового мореплавания, внедоговорного причинения ущерба вследствие эксплуатации судна и иных внедоговорных оснований, не связанных с причинением ущерба (общая авария, осуществление спасительных мер и т.д.), а также организационно-хозяйственные правоотношения по уплате взносов по социальному страхованию, которые уплачиваются судовладельцем от имени членов экипажа. Абсолютными хозяйственными правоотношениями, в которых возникают морские требования, являются правоотношения собственности и иные вещно-правовые отношения относительно судна.

Определен институт морских требований участников хозяйственных отношений как совокупность норм хозяйственного и хозяйственно-процессуального права, которые обеспечивают возникновение, предъявление, обеспечение, исполнение морских требований участников

хозяйственных правоотношений, способствуют реализации и защите их прав и интересов.

Усовершенствованы подходы к соотношению понятия морского требования и требования в морских спорах путём обоснования непосредственной связи понятия морского требования с отдельными международно-правовыми спорами относительно освобождения судна из-под ареста и экипажа, а также его квалификации как специального случая притязания участника хозяйственных правоотношений в морских спорах, возникающего не только в сфере торгового мореплавания, но и при ином использовании морских ресурсов.

Обосновано необходимость присоединения Украины к Международной конвенции об аресте судов 1999 года, что позволит расширить перечень морских требований и положительно повлияет на хозяйственный правопорядок в целом, поскольку позволит обеспечить требования большего количества субъектов, в т.ч. и те требования, которые касаются государственных интересов, нарушенных в результате использования судна.

Ключевые слова: морское требование, торговое мореплавание, хозяйственные правоотношения, морской спор, арест судна.

SUMMARY

Rykova O. M. Economic legal regulation of relations in the sphere of appearance and realization of maritime claims. – Manuscript.

Thesis for a degree of the Candidate of Law by specialty 12.00.04 – Economic Law; Economic-Procedural Law. – National University «Odessa Academy of Law», Odessa, 2015.

The thesis is devoted to research of economic legal relations in the sphere of appearance and realization of maritime claims that will promote social economic order in the field of merchant shipping, effective settlement of maritime disputes and generally positively affected on the national economy.

In this work it is determined that a maritime claim is based on the law and / or contract, expressed in writing the claim of natural person or legal entity, public authority or local authority, which arises in the economic, civil or labor relations in the sphere of merchant shipping associated with the operation, construction or other measures with respect to the ship, has derived from the nature of the rights of the responsible authority in the obligation, the employment relationship, property law.

Legal institute of maritime claims of subjects of economic legal relations is defined as set of legal rules of economic and economic procedural law that provide the appearance, producing, security and execution of maritime claims

of subjects of economic legal relations, contribute to realization and protection of their rights and interests.

It is argued the necessity of Ukraine's accession to the International Convention on the Arrest of Ships (Geneva 1999), that will expand the list of maritime claims and positive impact on the economic order as a whole, since it would ensure that the requirements of more legal entities, including and those requirements that relate to the public interest, disturbed by the use of the ship.

Keywords: maritime claims, merchant shipping, economic legal relations, maritime dispute, ship arrest.

Підписано до друку 26.02.2015.
Формат 60x90/16. Ум.-друк. арк. 0,9. Наклад 100 прим.

Видавець і виготовлювач ПП «Фенікс»
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК У№ 1044 від 17.09.2002 р.
65009, м. Одеса, вул. Зоопаркова, 25. Тел. 7777-591.